

رسالهٔ ریتم در موسیقی

تألیف: امیر انجیری اِستِرقی

فهرست مطالب

۹	مقدمه خانم دکتر فاطمه هما سادات افسری
۱۱	پیشگفتار
۱۵	مقدمه مؤلف
۱۷	دیرند
۲۱	نقطه تمديد
۲۴	دو نقطه تمديد
۲۷	خط اتحاد
۲۹	خط اتصال
۳۱	صدای مُقَطَّع
۳۱	صدای بیش مُقَطَّع
۳۲	صدای نیمه مُقَطَّع
۳۱	نقطه توقف
۳۳	هفت اصطلاح پر کاربرد
۳۳	ریتم
۳۴	وزن
۳۵	ضرب
۳۸	متر

۴۱	 میزان
۴۱	 انواع میزان
۴۵	 میزان نما
۴۸	 میزان ساده
۵۲	 متداول‌ترین میزان‌های ساده
۶۰	 پرسش و پاسخ (۱)
۶۱	 میزان ترکیبی
۶۸	 متداول‌ترین میزان‌های ترکیبی
۷۳	 پیدایش میزان ترکیبی
۷۶	 پرسش و پاسخ (۲)
۸۰	 رابطهٔ میزان ساده و ترکیبی
۸۲	 قوت و ضعف ضرب‌ها در میزان
۸۴	 ضرب بالا
۸۶	 سَنَکَپ
۸۹	 ضد ضرب
۹۰	 میزان مختلط یا اَنَگ
۹۸	 تقسیمات غیرطبیعی دیرند
۹۹	 تَرِیْلَه (سه بر دو)
۱۰۰	 سِکسْتَلَه (شش بر چهار)
۱۰۳	 دَوِیْلَه (دو بر سه)
۱۰۵	 کَوَارْتَلَه (چهار بر شش)
۱۰۶	 کَوَارْتَلَه (چهار بر سه)
۱۰۸	 پرسش و پاسخ (۳)
۱۱۰	 تَنَدَا (تَمِیْو)
۱۱۳	 پرسش و پاسخ (۴)
۱۱۴	 مِیْتَرُنَم
۱۱۹	 خودآزمایی

بنام خدا

این تقریر نه مجامله است و نه مبالغه، بلکه اذعان است از دستاوردی ارزنده، حاوی بسیاری مطالب بنیادین در علم و هنر موسیقی، که استاد ارجمند امیر الجیری آن را به رشته تحریر درآورده است.

- اطلاعاتی ژرف و عمیق، سودمند به جهت تربیت ذهنی پویندگان هنری انتزاعی و دشوار و اكمال دانسته‌هایی که ملزم بدانند. -

مدار رساله، بر مفهوم اسلامی ریتم در موسیقی قرار گرفته است که خود نمایانگر استعداد سرگرف و صاحب نظری مؤلف بوده تا آنجا که توان ضاق گردانیدن شکافی را داشته که همواره فی مابین کاستی‌ها و راستی‌های اصطلاحات و واژگان موسیقی جایگیر و جایگزین بوده است...

و آنگاه که عالمی با اعتقاد به ارزش‌های «صحة» عبارة در رد هر آسقامی گام برمی‌دارد و از این راه ارتقاء شئون علم را موجد می‌گردد، هر آینه شایستگی خود را عرضه داشته است و تحسین دیگران را بر خود تحریض...

باشد که در این ابحاث تنها نباشد، تنها نماند و دیگر رهروان علم نیز بدو اقتدا کنند...

والسلام

فاطمه‌هما سادات افسری

تهران - بهار ۹۲

پیشگفتار

رساله حاضر که محصول تعامل تبیین و تعلیم است به وضوح بیانگر دغدغه مؤلف نسبت به اهمیت کیفیت و کمیت در امر آموزش مبانی نظری و علمی موسیقی است. تا آنجا که وی ناکامی هنرجویان را در این عرصه صرف نظر از برخی عوامل - که مرتبط با هنرجو است - در اکثر موارد معلول رویارویی مداوم هنرجویان با مسائل مطرح شده در علم موسیقی و عدم ارائه تعاریف جامع و مانع و واضح از سوی مُعَرِّف می‌داند.

در این رساله سعی شده تا علاوه بر طرح و توضیح مسائل رایج در رابطه با عامل زمان در موسیقی و بیان پاسخ‌های مناسب، تعاریفی دقیق و ظریف در مورد اصطلاحات مربوطه به علاقه‌مندان ارائه گردد. اصطلاحاتی پر کاربرد که متأسفانه همچنان نزد بسیاری از هنرجویان ناشناخته مانده است. این درحالی است که برخی از ایشان به تدریس موسیقی مبادرت می‌ورزند و گاهاً شاگردان زیادی نیز دارند.

مؤلف در این رساله، جملات نادرست و یا ناقصی را که معمولاً هنرجویان به عنوان تعریف ارائه می دهند، بیان کرده است تا بدین وسیله خوانندگان نکته سنج را از ارائه آن تعاریف ناصواب بر حذر داشته و علاوه بر آنکه آنان را آماده پذیرش تعاریف صحیح می گرداند برانگیخته شدن حساسیتی خاص در هنرجویان متفکر را فراهم می سازد.

البته منظور حساسیتی است که منتج به ارائه تعاریفی گردد جامع و مانع و واضح. بدین معنا که واجد هر آنچه که ضرورت دارد، عاری از هر آنچه که نادرست است و زیادت دارد و روان و آشکار باشد. آن چنان که شنوده و خواننده مستعد با یک بار شنیدن و خواندن آن را درک کرده و بپذیرد. گویی که از قبل آن را می دانسته اما گذر زمان سبب فراموشی را فراهم آورده است.

از دیگر خصایص این رساله آن است که مؤلف تنها به ارائه علم و مبانی نظری موسیقی بسنده نکرده و به شیوه آموزش مطالب ارائه شده توجه خاص دارد. بدین خاطر است که در مطلع پیش گفتار چنین آمده: رساله حاضر که محصول تعامل تبیین و تعلیم است...

مؤلف در این رساله با ارائه ۱۱۵ نکته مهم و کلیدی به تبیین و تعلیم مبحث زمان در موسیقی پرداخته است. وی پس از سال ها تدریس به هنرجویان، دانش آموزان و دانشجویان رشته موسیقی براین باور است که به دلایل متعدد در بسیاری از موارد، ضایق و ظرایف علم موسیقی از دید آنها پنهان مانده و به واقعیتی که بسی از حقیقت دور است راضی و خوشنودند. حال آنکه هنرمند فردی است صاحب اندیشه، متفکر، کنجکاو و تشنه دانستن. کسی که قادر

است راجع به آنچه انجام می‌دهد صحبت کند. و لازمه آن، علم به مباحث نظری و تئوریک است.

تاکنون از خود پرسیده‌اید که چقدر می‌توانیم راجع به قطعه‌ای که ساخته و یا اجرا نموده‌ایم صحبت کنیم؟

ویژگی دیگر رساله حاضر این است که همراه با آموزش نکته به نکته، سؤالاتی با ارائه روش پاسخگویی و البته پاسخی تشریحی آورده شده است. مؤلف به پاسخ‌های نادرست و ناقصی که معمولاً رواج دارد و در طول سال‌ها تدریس از جمع کثیری از هنرجویان و مدرسین شنیده است اشاره می‌نماید و دلایل نادرستی آنها را بیان می‌کند.

در این رساله با رویکردی تئوریک به بیان مطالب پرداخته شده است. واضح است که همه مباحثی که در علم نظری قابل بحث و تعریف هستند، لزوماً جنبه کاربردی و عملیاتی ندارند. به‌منظور روشن شدن موضوع مثالی ارائه می‌شود:

یک کلاس درس فیزیک را تصور کنید که معلم برای شاگردانش سؤالاتی در مورد مبحث حرکت، مسافت و سرعت طرح می‌کند. برخی از این سؤالات چنین است: (با فرض دانستن فاصله زمین تا ماه) در صورتی که فردی با قدم‌هایی به طول سی سانتیمتری وقفه به سمت کره ماه حرکت کند او چند قدم تا ماه برو خواهد داشت؟ و یا اگر فردی با سرعت بیست کیلومتر در ساعت راه برود و پس از هر یک ساعت راه رفتن نیم ساعت استراحت کند چند ساعت طول می‌کشد تا به ماه برسد؟ و سؤالات دیگری از این قبیل. آیا آنچه که در سؤالات مطرح شده است در عالم واقعی قابل انجام است؟ آیا تا کنون کسی چنین کرده است؟ بدیهی است که

چنین عملی نه در عالم واقع امکان‌پذیر و نه تاکنون کسی چنین کرده است.

اما سؤالاتی که آن معلم فیزیک مطرح نموده، دارای پاسخی دقیق می‌باشند. هر شاگردی از آن کلاس فیزیک که مبحث حرکت، مسافت و سرعت را بدرستی درک نموده باشد قادر است به چنین سؤالاتی پاسخ دهد.

مهم‌ترین مرجع و منبع در تألیف این رساله، کتاب تئوری موسیقی استاد مصطفی کمال پورتراب و اطلاعاتی است که ایشان شفهاً در اختیار مؤلف گذارده‌اند.

مؤلف لازم می‌داند از عنایت دلسوزانهٔ استاد دانشمند و هنرمند، خانم دکتر فاطمه‌هما سادات‌اسری در رفع نواقص و مشکلات این رساله تشکر نماید.

امیر انجیری استرکی

مقدمه مؤلف

موسیقی، علم و فن بیان عواطف بشر از طریق اصوات است. علم است زیرا پایه و اساس آن ریاضیات است. فن است چرا که نیازمند مهارت است.

صوت یکی از مهم‌ترین عوامل تشکیل‌دهنده موسیقی است تا آنجا که اجرا و خلق یک اثر موسیقی متعالی بدون شناخت صوت غیرقابل تصور به نظر می‌رسد.

صوت از ارتعاش اجسام حاصل و در محیط مادی منتشر می‌شود. مهم‌ترین ویژگی‌های صوت عبارتند از: زیرایی (زیر و بمی)، شدت (قوت و ضعف صدا)، رنگ (کیفیتی از صوت که تعیین‌کننده منبع صوت است).

موسیقی، فن ترکیب و آمیختن اصوات در بستر زمان است. به عبارت دیگر موسیقی در لحظه زاده شده و با گذر زمان رشد و گسترش می‌یابد. بدیهی است که شنیدن یک قطعه موسیقی نیازمند صرف وقتی برابر با مدت زمان آن قطعه می‌باشد. برخلاف یک

تصویر نقاشی شده که در یک لحظه دیده می‌شود. چرا که نقاشی در بستر بوم و کاغذ زاده شده و گسترش می‌یابد.

بنابراین محاسبه و تعیین لحظه به صدا درآمدن نت‌ها و ارزش زمانی آنها بسیار حائز اهمیت است. این محاسبه و اندازه‌گیری، یکی از عواملی است که موسیقی را زیرمجموعهٔ ریاضیات قرار می‌دهد. به‌منظور بررسی عامل زمان در موسیقی ناگزیریم که از ریاضیات کمک بگیریم. البته جای نگرانی نیست. چرا که بدین منظور، دانستن چهار عمل اصلی ریاضی کفایت می‌کند.

اصطلاحاتی همچون ریتم، وزن، ضرب، متر، میزان، میزان‌نما، تُندا و قواعد مربوط به آنها همگی وابسته به زمان و نحوهٔ تقسیم آن می‌باشند، که در اکثر مواقع مورد توجه سطحی هنرجویان عرصهٔ موسیقی قرار گرفته است تا آنجا که گاه از ارائهٔ تعریفی نه چندان مناسب نیز برای این اصطلاحات باز می‌مانند.

به‌منظور درک کامل و بی‌عیب و نقص اصطلاحات مذکور، لازم است برخی دیگر از اصطلاحات و قواعد به‌کاربرد در موسیقی تشریح شود.